

Trajectòries reeixides. Acte de reconeixement a Joan A. Argenter

Miquel Àngel PRADILLA CARDONA (coord.),* Joan PUJOLAR,** Montserrat VENTURA
I OLLER*** i Joan A. ARGENTER****

* Universitat Rovira i Virgili - Institut d'Estudis Catalans

** Universitat Oberta de Catalunya

*** Universitat Autònoma de Barcelona

**** Professor emèrit de la Universitat Autònoma de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Miquel Àngel PRADILLA CARDONA
Universitat Rovira i Virgili - Institut d'Estudis Catalans

El 17 de juliol de 2023 la Societat Catalana de Sociolingüística (SOCS), filial de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), va presentar una activitat que té com a objectiu enaltir la trajectòria professional de persones que han contribuït d'una manera especial a l'establiment de la disciplina sociolingüística en l'àmbit territorial de la llengua catalana. La trajectòria escollida va tenir com a protagonista Joan Albert Argenter i Giralt. L'activitat es va intitular «Trajectòries reeixides. Acte de reconeixement a Joan A. Argenter» i es va celebrar a la Sala Pere i Joan Coromines de l'IEC.

L'acte va comptar amb les intervencions de Joan Pujolar (Universitat Oberta de Catalunya i SOCS), Miquel Àngel Pradilla (Universitat Rovira i Virgili, SOCS i IEC) i Montserrat Ventura (Universitat Autònoma de Barcelona, UAB), que es van encarregar de repassar les aportacions acadèmiques d'Argenter; i de Maria Josep Cuenca (Universitat de València i IEC), Joaquim Llisterra (UAB) i Francesc Queixalós (investigador del Centre national de la recherche scientifique i de l'Institut de recherche pour le développement), que van centrar els parlaments en el recorregut de l'homenatjat per tres institucions especialment rellevants en la seua trajectòria professional (l'IEC, la UAB i la Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural). Es va cloure l'acte amb la intervenció de l'homenatjat.

Més enllà de la realització presencial de l'acte, la SOCS va preveure la publicació de les tres intervencions dedicades a destacar aspectes rellevants de l'obra acadèmica de Joan A. Argenter, que es recullen després de la presentació.

JOAN A. ARGENTER EN LA SOCIOLINGÜÍSTICA CATALANA

Joan PUJOLAR
Universitat Oberta de Catalunya

Vaig conèixer Joan A. Argenter el 1982, en estrenar-me d'estudiant a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), on ell impartia docència en un curs anomenat «Llengua espanyola I», assignatura obligatòria de facultat. El contingut real era el d'un curs d'introducció a la lingüística i recordo haver-hi llegit aleshores el *Curs de lingüística general*, de Ferdinand de Saussure; la *Llengua en la humanitat, la nació i l'individu*, d'Otto Jespersen (traduït per ell mateix), i *El lenguaje*, d'Edward Sapir, que poc després traduiria al català Hortènsia Curell. Crec que és procedent de dir que mai no he fet ús de l'etiqueta *sociolingüista* per esmentar-lo a ell. Sempre he entès que es considerava a si mateix com a especialista en *lingüística general* i que en tot moment s'ha identificat sense embuts amb la denominació de l'àrea de coneixement que ell ocupava oficialment com a catedràtic. Cal dir que era una època curiosa, en què els grans referents del país en sociolingüística, com Lluís V. Aracil, Rafael Ninoyles o Miquel Siguan, no s'identificaven com a sociolingüistes (per bé que d'altres de més joves sí que ho feien, i estic pensant en Francesc Vallverdú, Amparo Tuson o Helena Calsamiglia). Tal com ho veig, Joan A. Argenter ha considerat sempre el camp de la lingüística general com el punt de diàleg entre les múltiples maneres que hi ha d'entendre què són les llengües i què és el llenguatge. Aquesta particularitat de la seva trajectòria fa que entre la seva producció científica es puguin trobar textos sobre variació, heteroglòssia, alternança lingüística, substitució lingüística, sintaxi, morfologia, poètica o mètrica, i de les interrelacions entre els diversos camps, amb la qual cosa m'he vist obligat a decidir on considero que cal posar la ratlla entre el que és sociolingüística i el que no ho és. En tot cas, és clar que ell no ha de compartir necessàriament aquesta delimitació ni la necessitat mateixa que hi hagi cap delimitació.

Potser resultarà una mica paradoxal que la intervenció més important que jo li atribuiria en sociolingüística és un text antic d'autoria col·lectiva: parlo de l'anomenat «Manifest dels Marges». El text es referencia arreu com a «Argenter *et al.*» i inclou altres col·legues aquí presents com a signataris. Era un text de deu pàgines publicat a la revista *Els Marges* i que tenia per títol «Una nació sense estat, un poble sense llengua». Si a la sala hi ha algun aprenent de sociolingüística, que sàpiga que encara avui és una lectura obligatòria. El text anava signat pel que aleshores era la redacció de la revista i que reunia, al voltant de Joaquim Molas, una generació emergent de filòlegs de la UAB que serien referents en les dècades següents. Tot homes, això sí: Jordi Castellanos, que aleshores encara no era catedràtic; Manuel Jorba, que no havia llegit encara la seva tesi; Joaquim Molas, cocreador amb Riquer del cànon literari català; Josep Murgades, que en aquell temps ensenyava català a la Universitat de Ratisbona; Pep Nadal, que aleshores amb trenta-tres anys tot just escrivia, amb Modest Prats, el primer volum de la *Història de la llengua catalana*, i Enric Sullà, que llavors redactava la seva tesi sobre Carles Riba. En aquell temps, els professors universitaris

anaven fent la tesi i es prenien el seu temps. Joan Argenté (en aquella època, sense erra al nom) ja l'havia llegida el 1975, amb el títol *Relacions entre sintaxi i semàntica dins la teoria lingüística: tradició i actualitat d'alguns problemes*. En Joan sempre ha estat molt discret sobre qui va aportar què al text, per bé que a la pràctica em consta que és qui ha hagut de respondre tant del contingut com del gest. Si busqueu a YouTube,¹ hi trobareu un col·loqui televisat entre Joan A. Argenter, Joaquim Molas i Francesc Vallverdú al programa *De bat a bat*, de Televisió Espanyola a Catalunya, que s'emeté el març de 1980. Hi veureu Joaquim Molas, amb el seu cigarret a la boca davant de la càmera, expressant les idees generals del «Manifest», amb un jove Joan A. Argenter que articulava amb molta més concreció les anàlisis sociològiques del món contemporani i les polítiques lingüístiques del moment.

Efectivament, el «Manifest» té totes les traces del coneixement sociolingüístic avançat d'aleshores, que incloïa treballs d'autors com Ninyoles, Aracil i el mateix Vallverdú. És un text que parla de «democràcies burgeses occidentals», de «les forces d'ocupació espanyoles» del franquisme, però, sobretot, dels «àmbits d'ús» de les llengües i del funcionament de la «diglossia» en un sentit més connectat amb Ninyoles que no pas amb Fishman (per exemple, quan es parla dels «factors ideològics»). Parla també de l'ús del català com a «llenguatge contracultural», un tema que molts hem tractat posteriorment en relació amb els joves. També explicita algunes idees sobre la situació de la llengua catalana que després veuríem més elaborades per l'antropòloga nord-americana Kathryn A. Woolard (és a dir, el tema que les llengües defineixen grups ètnics diferenciats i el prestigi del català per la seva associació amb les classes mitjanes i l'ascensor social).

El «Manifest dels Marges» criticava polítiques molt concretes d'aquell moment. Teníem un president de la Generalitat, Josep Tarradellas, vingut de l'exili i vehiculat via Madrid, i que no semblava que actués amb energia en la qüestió de l'ensenyament. En una entrevista amb Emili Boix recent, Joan A. Argenter expressa estranyesa sobre la importància que s'ha atorgat a aquell text en la memòria sociolingüística. Jo crec que això és perquè el «Manifest» va consolidar una nova manera de parlar de la llengua, és a dir, del català com a política pública. Fins aleshores, la reivindicació del català havia anat de bracet de la resta de demandes genèriques de democratització de l'oposició antifranquista: dret a la llibertat d'expressió i dret de reunió, de manifestació, d'associació, de sindicats lliures, al divorci o a la igualtat entre homes i dones. La nova democràcia va permetre editar llibres i diaris, crear associacions i manifestar-se. Però de la mateixa manera que la pertinença a sindicats no esvaeix les diferències de classe, i que la igualtat davant la llei no elimina les diferències de gènere, la despenalització del català no resolva la inferioritat de la llengua en la vida pública. El «Manifest» expressà clarament per primera vegada la preocupació per la qüestió demogràfica a Catalunya, sobre la qual un any després Miquel Strubell publicaria un estudi molt més detallat titulat *Llengua i població a Catalunya*. En certa manera, probablement també és el primer text que imagina un futur en què el català pot no ser la llengua de Catalunya i,

1. Vegeu <https://www.youtube.com/watch?v=RRT3Q1XTar4>.

com a tal, s'entén que el puguin citar de referent els qui es plantegen els escenaris més negatius; tanmateix, cal dir que en aquesta qüestió el text realment no entra en detalls, com tampoc ho fa en el debat de l'època a favor i en contra del bilingüisme oficial.

Considero també molt necessari recordar una iniciativa destacada de Joan A. Argenter d'intervenir en el camp acadèmic català. Es tracta de la publicació de la revista *Límits*, subtitulada *Revista d'assaig i informació sobre les ciències del llenguatge*, que va incloure durant cinc anys una llarga llista de col·laboradors d'àmbits com la teoria sintàctica, la lexicologia, la fonètica, l'antropologia lingüística, la neurolingüística, la lingüística i la poètica, la sociolingüística, la teoria literària, la psicolingüística, la semiòtica i la pragmàtica, la història de la lingüística i l'etologia. Déu-n'hi-do.

La sociolingüística va tenir sempre una visibilitat especial a *Límits*, des del primer número, amb una entrevista amb el sociolingüista angloquebequès William McKey, qui participà amb Siguan en el disseny de la immersió lingüística. Després hi escriviren Xavier Lamuela, Albert Branchadell, Wolfgang Dressler, Koldo Mitxelena, Lluís Aracil, August Rafanell, Miquel Pueyo, Tullio de Mauro, Chaim Rabin, Joan Ramon Solé, Melissa Moyer i Emili Boix-Fuster. A banda de dirigir la revista, en Joan cuidava especialment la secció de conversa, que consistia en una entrevista a un lingüista de renom internacional. Dins els nou números que tingué la revista entre el 1986 i el 1991, també s'hi entrevistà Charles A. Ferguson, John Gumperz i, per part d'Emili Boix, l'activista i especialista en llengües andines Xavier Albó. Cap al final també hi trobem una entrevista amb Ignasi Vila, que jugà un paper clau en el desplegament de l'escola catalana.

Per mi, la revista *Límits* evidencia un intent lloable d'articular els lingüistes catalans en una conversa dins la qual mantingueren presència de forma quasi natural els lingüistes de referència internacionals i on es donava a la sociolingüística l'espai que es mereixia i que calia que tingués en un lloc com els Països Catalans. *Límits* no té cap precedent i no ha tingut descendència real, ja que el món, com sabem, ha anat en una altra direcció que ha acabat diluint les converses acadèmiques d'àmbit local, ja no només en català, sinó fins i tot pràcticament en castellà, en francès i en alemany. En aquest context, la cura especial de Joan A. Argenter per la sociolingüística personalment no l'atribueixo pas a una preferència per la disciplina en si mateixa, sinó més aviat a un sentit de país, ja que ell ha estat dels pocs que ha tingut clar des del primer moment que, per als Països Catalans, la sociolingüística tenia una importància estratègica per orientar les polítiques públiques. El fet que, avui dia, els pocs practicants professionals de la recerca sociolingüística ens estiguem finançant primordialment dels fons dels *planes nacionales* testimonia que ni les nostres institucions polítiques ni les acadèmiques no han compartit aquesta visió, i així ens ha anat i així ens va.

Amb el temps de què dispo, realment no m'és possible presentar una síntesi de les diverses contribucions que Joan A. Argenter ha anat fent al llarg dels anys al camp de la sociolingüística, tant en l'àmbit local com en l'internacional. Faré breus esments de recerques i publicacions seves que entren clarament dins el camp i que apunten qüestions molt diverses. La primera qüestió ha estat el procés d'extinció de les llengües, sobretot a partir del treball de Nancy Dorian. A en Joan sempre l'han fascinat els aspectes gramaticals de la qüestió, l'anomenada *atrició lingüística*, però

també els aspectes humans, de com la pèrdua de les llengües s'inscriu en la pèrdua de la memòria col·lectiva i com afecta les persones (Argenter, 2014). Un altre àmbit especialment innovador en el seu moment va ser l'interès per aplicar mètodes sociolingüístics a l'estudi dels textos medievals, que donà lloc a algunes de les seves publicacions de més impacte internacional. La meua preferida és l'estudi de les alternances lingüístiques dels jueus catalans recollides en cançons transmeses en escriptura aljamiada, és a dir, català escrit amb caràcters hebraics (Argenter, 2001a). Però també va dur a terme diversos estudis sobre l'alternança lingüística en les cròniques de Jaume I, així com reflexions sobre l'oratória catalana de l'època (Argenter, 2008a). Cal dir que, almenys jo, només he sabut trobar treballs contemporanis comparables en les publicacions de Peter Burke, ben conegut pels companys d'història de la llengua. La historiografia anglosaxona ha fet algunes contribucions sociolingüístiques importants, com els treballs d'Eric Hobsbawm, Benedict Anderson o, més recentment, la història del concepte *parlant nadiu* que ens ha ofert Thomas P. Bonfiglio. Però en sociolingüística, estrictament, tot just en aquells anys noranta Kathryn A. Woolard, José del Valle, Susan Gal i d'altres començaven a estudiar les ideologies lingüístiques des del punt de vista històric. Ja més endavant, Joan A. Argenter va identificar un altre aspecte nou que es mostra coherent amb els seus interessos sobre la variació, la substitució lingüística i la cultura popular; són els enclavaments lingüístics, un tema que obre la possibilitat d'estudiar l'experiència minoritària com a espai social de frontera i també en connexió amb l'experiència diaspòrica, aspectes que a poc a poc també s'han anat obrint pas i que mostren una capacitat d'anticipació remarcable sobre els temes de la disciplina (Argenter, coord., 2014). En fi, al llarg dels anys podem trobar un número temàtic sobre variació lingüística a *Caplletra* (Argenter, 1998) i un altre sobre ideologies lingüístiques a la *Revista Iberoamericana de Discurso y Sociedad* (Argenter, 2001b), una col·lecció d'estudis a *La gestió interestatal de les llengües transfrontereres* (Argenter, 2011a) i una altra a *Llengües, cultures, identitats a la Mediterrània* (2011b), un número temàtic sobre la situació del català a l'Alguer (Argenter, 2008b) o la mateixa edició més recent del *Manual de lingüística catalana* de De Gruyter (Argenter i Lüdtke, coord., 2020).

De tota manera, avui en dia ens hem acostumat a jutjar el mèrit acadèmic amb base a l'obra publicada; tanmateix, per més patxoca que faci la llista de publicacions de Joan A. Argenter, crec que no expressen el que per mi és realment important: què ha fet per la comunitat, per les persones i amb les persones. Igual que he obert aquesta presentació amb el «Manifest dels Marges», no vull tancar-la sense esmentar un altre text que per mi és clau i que també és d'autoria múltiple i, per tant, ambivalent. Parlo del *Debat sobre la normalització lingüística* publicat el 1991 a partir de les consideracions d'una comissió composta per Joan A. Argenter, Joan Bastardes, Teresa Cabré, Isidor Marí i Vicent Pitarch, i posat a debat al Ple de l'IEC. Aquest text redactat per en Joan és per mi el referent del que la Secció Filològica (SF) i l'Institut d'Estudis Catalans entenen per *llengua*. No és pertinent entrar aquí amb detall en aquest text, que a més probablement és el resultat d'un llarg procés de debat que s'inicià formalment amb el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana del 1986. Fou en

aquell procés que, sense grans escarafalls, el discurs sobre la llengua va passar de parlar del català literari a fer-ho, segons el context, del català normatiu o del català estàndard, és a dir, fou on va madurar una visió de la llengua i del llenguatge que assumia la seva inscripció en les pràctiques socials de la comunitat. Joan A. Argenter assumiria poc després la presidència de la SF en substitució d'Antoni M. Badia i Margarit. Per acabar, també voldria posar en relleu la manera com en Joan va treballar molts anys perquè la lingüística, també en l'àmbit espanyol, acollís la sociolingüística com es mereixia, no només a través dels estudiants que ha tingut, tots de sociolingüística (que jo sàpiga), sinó pels fils invisibles que circulen per tribunals de tesi o d'oposicions. Sobre això, cadascú pot tenir una història concreta per explicar i dubto que mai les puguem aplegar totes; a més, no sé si a ell li agradaria que se sabés tot. En qualsevol cas, crec que, en nom de molta gent, puc dir: moltes gràcies, Joan.

Bibliografia de referència

- ARGENTER, Joan Albert (1998). «La variació lingüística: el fet i la seva significació». *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, núm. 25 (tardor), p. 11-20. ISSN 0214-8188.
- (2001a). «Code-switching and dialogism: Verbal practices among Catalan Jews in the middle ages». *Language in Society*, vol. 30, núm. 3, p. 377-402. ISSN 0047-4045.
- (2001b). «Ideologías lingüísticas en contexto». *Revista Iberoamericana de Discurso y Sociedad*, vol. 3, núm. 1, p. 3-8. ISSN 1575-0663.
- (2008a). «Political oratory, power and authority in a medieval Mediterranean Kingdom». *Sociolinguistic Studies*, vol. 2, núm. 1, p. 1-30. ISSN 1750-8649.
- (2008b). «L'Alguer (Alghero), a Catalan linguistic enclave in Sardinia». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 193-194, p. 205-217. ISSN 0165-2516.
- (2014). «En memòria dels darrers parlants d'una llengua». *Quaderns-e*, vol. 19, núm. 1. ISSN-e 1696-8298.
- ARGENTER, Joan Albert (coord.) (2011a). *La gestió interestatal de les llengües transfrontereres*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Càtedra UNESCO de Llengües i Educació, p. 7-14. ISBN 978-84-9965-073-9.
- (2011b). *Llengües, cultures, identitats a la Mediterrània*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Càtedra UNESCO de Llengües i Educació. ISBN 978-84-9965-092-0.
- (2014). *Enclavaments lingüístics i comunitats locals: El català a Sardenya, al Carxe i entre els gitanos catalans de França*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural. ISBN 978-84-9965-211-5.
- ARGENTER, Joan Albert (cur.) (1991). *Debat sobre la normalització lingüística: Ple de l'Institut d'Estudis Catalans: (18 d'abril de 1990)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. ISBN 84-7283-168-X.
- ARGENTER, Joan Albert; CASTELLANOS, Jordi; JORBA, Manuel; MOLAS, Joaquim; MURGADES, Josep; NADAL, Josep Maria; SULLÀ, Enric (1979). «Una nació sense estat, un poble sense llengua». *Els Marges: Revista de Llengua i Literatura*, núm. 15, p. 3-13. ISSN 0210-0452.
- ARGENTER, Joan Albert; LÜDTKE, Jens (coord.) (2020). *Manual of catalan linguistics*. Berlín: De Gruyter. ISBN 978-3-11-044825-2.

LINGÜÍSTICA I ANTROPOLOGIA EN L'OBRA DE JOAN A. ARGENTER²

Montserrat VENTURA I OLLER
Universitat Autònoma de Barcelona

Amb Joan A. Argenter he mantingut una relació intermitent, creixent, amb punts àlgids de trobada, que s'han materialitzat amb il·luminacions i amb accions concretes, per mi sempre molt riques. Diria que és una relació semblant a la que mantenen les nostres disciplines respectives, que en alguns llocs del planeta són la mateixa, però aquí no. És una relació en què clarament hi he guanyat jo, atès que hi he après molt. Per això li ho vull agrair, i aquesta posició d'avui m'ho permet. Ho explicaré amb unes consideracions disciplinàries en tres de les innombrables dimensions en què podríem analitzar el seu treball.

1. *Diglossia i mestissatge*

Joan A. Argenter em va introduir en el camp fascinant de l'antropologia lingüística en el seu curs de sociolingüística que vaig seguir l'any 1985-1986, quan jo era estudiant d'antropologia a la Universitat Autònoma de Barcelona. Potser una de les primeres nocions que hi vaig aprendre va ser *diglossia*, un mot per definir una situació de contacte lingüístic que té un paral·lelisme clar amb contextos de contacte cultural, la interpretació dels quals no sempre ha estat objecte de consens. En una entrevista recent (Boix-Fuster, 2022), deia el professor que «la confusió més gran, va venir de la importació del concepte *diglossia* i de la seva interpretació local [catalana]. Es va definir la situació sociolingüística alhora, com un cas de diglossia i com un cas de conflicte lingüístic, quan són incompatibles; i, a més a més, com un cas de substitució lingüística. Això és una seqüència dinàmica —diglossia > conflicte > substitució— sense que necessàriament es passi per tots tres estadis». Doncs bé: la crítica d'aquella confusió, o d'aquell ús, va ser inspiració per a una reflexió sobre situacions de *contacte entre cultures, sincretisme, dissolució, etnogènesi i mestissatge* com a conceptes antropològics i com a categories socials amb efectes performatius; una anàlisi que vàrem desenvolupar en diversos projectes des del Grup de Recerca Antropologia i Història de la Construcció de les Identitats Socials i Polítiques,³ on, entre d'altres qüestions,

2. Text llegit amb motiu de l'acte «Trajectòries reeixides» en homenatge al professor Joan A. Argenter el 7 de juliol de 2023, i revisat per a *Treballs de Sociolingüística Catalana*. Voldria agrair a Miquel À. Pradilla i a l'Institut d'Estudis Catalans la invitació i l'organització acurada de l'acte.

3. «Identitats ambivalents: estudi comparatiu de sistemes de classificació social». Vegeu, entre d'altres, Verena STOLCKE i Alexandre COELLO DE LA ROSA (ed.) (2008), *Identidades ambivalentes en América latina (siglos XVI-XXI)*, Barcelona, Bellaterra; M. VENTURA (ed.) (2010), *Fronteras y mestizajes. Sistemas de clasificación social en Europa, América y África*, Bellaterra, Publicacions de la UAB, i M. VENTURA et al. (2014), «Métissages: Étude comparative des systèmes de classification sociale et politique», *Anthropologie et Sociétés*, vol. 38, núm. 2, p. 229-246.

posàvem en relleu que el mestissatge no tenia res a veure amb la noció d'aculturació, molt probablement perquè, en aquesta darrera, la noció posa èmfasi en la pèrdua més que no pas en la transformació i el dinamisme de les cultures. De fet, no podem deslligar el mestratge del professor Argenter en relació amb aquest problema sociolingüístic, dels seus estudis analítics sobre casos concrets; en serien exemples les pràctiques lingüístiques dels jueus catalans a l'edat mitjana, especialment el canvi de codi emergent en certs gèneres verbals (Argenter, 2001 i 2013). L'autor ho analitza des d'un posicionament tant lingüístic com social, i atorga un valor primordial a l'estudi històric per a comprendre fenòmens ben contemporanis, mirada que l'antropologia social actual també ha fet seva. Ara bé, el professor Argenter també s'ha interessat per la substitució lingüística, encreuada amb un interès ben present en les ciències socials avui, com l'estudi del gènere. Penso, així, en un treball que publicà recentment a la *Revista d'Etnologia de Catalunya* titulat «Gènere i substitució lingüística» (Argenter, 2020b); un recorregut de casos des de Papua Nova Guinea i l'Amazònia fins al País Valencià, passant per parlants de magiar, de gaèlic escocès i de nàhuatl *mexicano*, que permet a l'autor debatre les hipòtesis d'Aracil i Labov sobre el rol de les dones en el desplaçament i/o el canvi lingüístic. L'arribada posterior al bilingüisme i l'abandonament anterior de la llengua original respecte dels homes, proposada per aquells autors, es desdibuixa quan la mostra s'estén més enllà de les llengües occidentals, i fins i tot en casos més propers, en què cal incorporar altres codis locals i altres aspectes de la pràctica, la qual cosa explica l'instint etnogràfic precís del professor Argenter.

2. Llengua, pensament, societat i context

Crec, però, que el que de debò em va marcar d'aquell curs va ser entendre que les estructures de la llengua no són objectes aïllats de les societats que les produeixen i les doten de sentit. A la pàgina 2bis dels apunts esgrogueïts que conservo d'aquell curs, en Joan ens esmentà Malinowski, referent antropològic de l'observació participant, i la seva interpretació del llenguatge com a forma d'acció i com a mitjà d'establir vincles socials. És a dir, comprendre el llenguatge en context, una necessitat metodològica indestruïble de tota perspectiva social. Ara bé, a partir del tercer full (i fou en aquest ordre), els apunts ja debaten sobre la correlació entre llengua, societat i pensament, amb un altre exemple clàssic per a nosaltres, la terminologia del parentiu. D'entrada mena a un paradigma que va marcar els meus estudis posteriors: el relativisme lingüístic. Tots els debats entorn de la «hipòtesi» Sapir-Whorf, sobretot, li serviren al doctor Argenter per demostrar que aquesta mirada sempre superava l'etnocentrisme.

Els conceptes *estructures lingüístiques*, *sentit* i *context* més tard foren la base per a un estudi etnogràfic que vaig dur a terme en relació amb una societat indígena en què la llengua em permeté entendre una visió del món, una ontologia i una noció d'humanitat compartida determinades, però també una identitat canviant en una societat global complexa. Podem entendre res d'una societat, si no en considerem aspectes lingüístics com els evidencials, la *mirativitat* o els idiòfons?, si no n'escoltem els silen-

cis? Podem comprendre els seus mites i els seus viatges xamànics si en desconeixem la manera d'expressar el temps i l'espai? Justament, de la diversitat de formes de concebre l'espai en parla Joan A. Argenter en la nota número 48 de la Càtedra UNESCO (Argenter, 2020a), text que recomano vivament a futurs etnògrafs de societats parlants de llengües no occidentals, interessats en ontologies relacionals.

Alhora, però, podem entendre res de les societats si no en valorem l'entorn i el moment? Michael Silverstein, en la conferència «Nora and Edward Ryerson» del 2019, a la Universitat de Chicago, encunyà una nova «abominació»: «la dinàmica socio-espaciotemporal del moviment o fluir». Joan A. Argenter, qui em va fer conèixer aquell lingüista i antropòleg, li dedicà un obituari quan ens va deixar, i en destaca precisament l'aportació que va fer a la teoria de la indexicalitat i, en concret, a la dixi social, però no només en les llengües nord-atlàntiques. Per a Argenter, devem a Silverstein una sèrie de conceptes que emergeixen d'aquesta noció central: «les llengües tenen mecanismes que impliquen aspectes no lingüístics dels parlants —estatus, gènere, edat, discapacitació, etc.— sense fer-ne cap afirmació explícita» (Argenter, 2022: 345). Així mateix, mostra que mots gramaticalment compartits diferencien —pel seu ús en context— comunitats de parla. Això i l'etnometapragmàtica d'un ús lingüístic concret, o les ideologies lingüístiques a què també es dedicà Silverstein, són temes que el mestre Argenter ha transmès al llarg de la seva vida. Recordo la passió en la seva cara quan ens explicava els tipus de dixi, particularment els socials, sistematitzats en els meus apunts i en tots els textos amb què ha difós aquesta qüestió clau de la sociolingüística (Argenter, 1982, 1996, 2006 i 2011, entre d'altres).

3. *La diversitat*

Joan A. Argenter em va obrir els ulls davant d'un tercer fenomen: em va fer veure que les llengües amenaçades eren una preocupació més enllà d'un petit sector de la ciutadania compromesa. A aquell ensenyament l'han acompanyat els seus assajos, formatius, i alhora molt poètics, com «En memòria dels darrers parlants d'una llengua», que publicà a la revista *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia* el 2014. Hi analitza la trobada d'Arséniev —el mateix explorador de l'Àrtic que ens feu conèixer Dersu Uzala a principis del segle xx— amb una de les darreres «recordadores»⁴ d'udegué —una llengua manxú-tungús de la família altaica. Era una dona de setanta anys que «Cada vegada necessitava més el xinès per dir més coses i cada vegada podia dir menys coses en udegué» (Argenter, 2014: 4). Alhora que ressegueix la metodologia de recerca de camp de l'explorador, Argenter explica el procés de no retorn en la pèrdua d'una llengua, que el diferencia de l'evolució *natural*: «Es produeixen molts canvis comprimits en poc temps, a diferència del que s'esdevé en l'evolució espontània d'una llengua entesa com una vigència històrica, i són canvis no compensats: la

4. Argenter explica que «recordadora» és una de les categories inferiors amb què els lingüistes denominen els parlants segons estadis degeneratius de l'atròfia lingüística.

simplificació en un subsistema lingüístic no comporta que un altre subsistema guanyi en complexitat. No és solament la restricció funcional de la llengua, sinó la seva reducció formal, la desintegració de la seva gramàtica. Aquests dos processos es retroalimenten i menen al desenllaç final: l'extinció» (Argenter, 2014: 250). Aquella anciana que havia trobat Arséniev permet a l'explorador i al professor oferir-nos un testimoni del desplaçament d'una llengua per una altra a causa d'una determinada correlació de poder entre grups humans. És un text magnífic amb el qual el lingüista fa un regal a l'antropologia.

Joan A. Argenter ha parlat a bastament de la pèrdua de les llengües. En l'esmentada nota número 48 de la Càtedra UNESCO, justament amb motiu de l'Any Internacional de les Llengües Indígenes del 2020, hi explica el greuge múltiple que representa la pèrdua d'una llengua: per a la humanitat, per a la lingüística i per a la identitat dels parlants, així com per la desaparició de la seva manera de ser al món. Conseqüentment, des de la Càtedra ha empès accions que confirmen la seva militància per les llengües en perill, començant per la nostra, però seguint per totes i cadascuna de les llengües que s'han creuat en el seu camí. Una militància que demostra, també, el seu afany per la diversitat lingüística i cultural.

D'això, en trobem diversos exemples, alguns dels quals em toquen de prop, com ara el seu suport al taller que impartiren l'investigador tsàchila Alfonso Aguavil i la lingüista Connie Dickinson sobre la documentació del tsàfiki, una llengua sud-barbacoa. I tants d'altres, com relata Joan Pujolar en la seva ressenya del 2019: el suport a la recerca, la documentació i la publicació de contes o materials de les llengües wichí a l'Argentina; del baure a Bolívia; de les llengües d'Oaxaca, a Mèxic; del *sia pedee* a l'Equador i a Colòmbia; del sateré-mawé al Brasil; del ticuna al Perú i el Brasil; de l'enenlhet al Paraguai, o del maputxe a Xile. Llengües del món, doncs, i també d'un món més proper. En aquest sentit, la col·lecció Biblioteca Càtedra UNESCO també publicà resultats de jornades sobre llengües, cultures i identitats a la Mediterrània; sobre llengües transfrontereres, o sobre els enclavaments lingüístics en el cas català. I, fins i tot, recerques etnogràfiques brillants, com l'obra *El sistema mèdic d'una societat africana. Els evuzok del Camerun*, de l'etnòleg africanista Lluís Mallart; un exemple més del seu interès per l'etnologia que s'ha fet des de Catalunya sobre el món.

4. Consideracions finals

Al llarg dels anys de coneixença, Joan A. Argenter em va inspirar també en la meua incursió docent a l'antropologia lingüística, assignatura que vaig impartir en el grau d'antropologia social i cultural uns quants anys, pocs. Aquell curs començava amb una frase que sempre repeteixo: «A l'antropologia, s'hi arriba per un interès en la unitat de l'ésser humà i una passió per la seva diversitat», frase que també pertany a l'inventari de recursos del mestre, de qui potser la vaig manllevar. Tal com ha confessat recentment (Argenter, 2020a), «Quan solia professar cursos d'introducció a la lingüística, m'agradava començar parlant dels dos fenòmens més impressionants del

llenguatge, que són la seva universalitat i la seva extrema diversitat». Es pot dir, doncs, que la carrera del professor Argenter ha estat inequívocament dedicada a ambdós fenòmens, particularment al darrer. En canvi, hi ha un aspecte amb el qual no estariem d'acord. Així, quan en aquella entrevista esmentada de l'any 2022 assegura que, si no hagués estat lingüista, li hauria agradat ser antropòleg (2022a: 335), i ho entén com una dedicació impossible, jo li diria que no només ha estat un lingüista i un sociolingüista de referència, sinó també un antropòleg: per la seva mirada i perquè ha fet un gran servei a la comunitat antropològica, atenent i difonent les qüestions que des de la llengua a la cultura i la societat, universals, afecten la diversitat, que és allò a què ens dediquem des de la nostra, o les nostres, professions. Gràcies, Joan.

Bibliografia

- ARGENTER I GIRALT, Joan A. (1982). «El lenguaje, un punto de partida». A: LLUCH, Enric. *Geografía de la sociedad humana*. Part I: *Una perspectiva planetaria*. Vol. II. Barcelona: Planeta, p. 21-70.
- (2001). «Code-switching and dialogism: Verbal practices among Catalan Jews in the middle ages». *Language in Society*, vol. 30, núm. 3, p. 377-402.
 - (2006). «El lenguaje y la cultura: lingüística y antropología». A: MARTÍN VIDE, C. (ed.). *Elementos de lingüística*. Barcelona: Octaedro, p. 361-392. [1a ed., 1996]
 - (2011). «L'antropologia lingüística: etnografia i conceptes». *Treballs de Sociolingüística Catalana* [en línia], núm. 21, p. 43-53. <<https://revistes.iec.cat/index.php/TSC/issue/view/4206>>. DOI 10.2436/20.2504.01.
 - (2013). «Iberian language ecologies: Notes on history and the current situation». A: VANDENBUSSCHE, Wim; HÅKON JAHR, Ernst; TRUDGILL, Peter (ed.). *Language ecology for the 21st century: Linguistic conflicts and social environments*. Oslo: Novus Forlag, p. 137-164.
 - (2014). «En memòria dels darrers parlants d'una llengua». *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia* [en línia], vol. 19, núm. 1, p. 249-254. <<https://raco.cat/index.php/Quaderns-eICA/article/view/280290>> [Consulta: juny 2023].
 - (2020a). «L'Any Internacional de les Llengües Indígenes: un clam per la diversitat lingüística». *Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural* [en línia] [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], núm. 48. <<https://catedra-unesco.espais.iec.cat/2020/09/17/48-lany-internacional-de-les-llengues-indigenes-un-clam-per-la-diversitat-linguistica/>> [Consulta: juny 2023].
 - (2020b). «Gènere i substitució lingüística: Hipòtesis i etnografies». *Revista d'Etnologia de Catalunya* [en línia], núm. 45, p. 186-200. <<https://raco.cat/index.php/RevistaEtnologia/article/view/391112>> [Consulta: juny 2023].
 - (2022a). «En record i en homenatge: Michael Silverstein (1945-2020)». *Treballs de Sociolingüística Catalana* [en línia], núm. 32, p. 343-351. <<https://revistes.iec.cat/index.php/TSC/issue/view/9975>>. DOI 10.2436/20.2504.01.200.
 - (2022b). «Linguistic anthropology: Concepts and field sites». A: PRADILLA CARDONA, Miquel-Àngel (ed.). *Catalan sociolinguistics: State of the art and future challenges*. Amsterdam: John Benjamins, p. 261-273.

- BOIX-FUSTER, Emili (2022). «Entrevista a Joan A. Argenter». *Treballs de Sociolingüística Catalana* [en línia], núm. 32, p. 331-342. <<https://revistes.iec.cat/index.php/TSC/issue/view/9975>>. DOI 10.2436/20.2504.01.199.
- PUJOLAR, Joan (2019). «UNESCO Chair on Linguistic and Cultural Diversity [Blog: La Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural]». *Journal of Sociolinguistics* [en línia], vol. 23, núm. 2, p. 211-214. <<http://catedra-unesco.espais.iec.cat/category/opinio-reflexio-i-informacio/>>. DOI 10.1111/josl.12328.

JOAN A. ARGENTER O LA LUCIDESA D'UNA VEU SINGULAR

Miquel Àngel PRADILLA CARDONA

Universitat Rovira i Virgili - Institut d'Estudis Catalans

Vaja per endavant que la meua intervenció en aquesta activitat va més enllà de l'autoencàrrec de parlar de manera sumària de les bondats de les aportacions de Joan A. Argenter en l'àmbit d'allò que genèricament podríem anomenar *planificació del corpus*. Aquesta humil contribució a l'enaltiment de l'homenatjat s'ha d'inserir en el marc d'una nova activitat de la Societat Catalana de Sociolingüística. Una activitat que es va posar en marxa sota la presidència de qui signa aquests papers, que s'hi va implicar, tossudament, perquè arribés a bon port.

I és que, més enllà d'un tarannà procliu a la gratitud cap a les persones que m'han aportat reflexió i coneixement, també voldria destacar que si es donés el cas jo podria ser el president del club de fans de Joan A. Argenter. El que acabo de dir pot semblar, en l'entorn acadèmic que ens aixopluga, una frivolitat —probablement ho deu ser—, però més enllà de la retòrica no vull deixar de dir que admiro profundament la seua obra. La valoro extraordinàriament per dues raons. M'explicaré.

La primera, per rigorosa i ben fonamentada, sempre ben ancorada en una formació en lingüística general, antropologia lingüística i sociolingüística d'autèntica excel·lència. Passeu-me per alt l'extraordinària imbricació d'aquests àmbits del coneixement aparentment singulars. De fet, William Labov s'obstinava a evitar la denominació *sociolingüística*, i estem parlant d'un dels investigadors que, en l'àmbit de la sociolingüística lingüísticament orientada, va impulsar l'emergència d'una nova manera d'abordar l'estudi del llenguatge. El variacionisme labovià no concebia, doncs, una altra manera d'entendre la lingüística fora del context social en què discorria. Ben mirat, em sembla observar que Joan A. Argenter va experimentar una mutació d'interessos que el va portar de secundaritzar unes inclinacions de primera etapa molt centrades en la lingüística teòrica —sobretot d'arrel generativotransformacional— a fressar noves propostes epistemològiques allunyades del formalisme chomskià. El variacionisme i, més tard, l'etnografia de la comunicació podrien exemplificar aquest canvi de prioritats. Si se'm permet fer una referència biogràfica, voldria destacar que la lectura d'un text d'Argenter sobre la variació del llenguatge a finals del segle passat em va entusiasmar. S'intitulava «La variació lingüística: el fet i la seva significació»

(Argenter, 1998a). Eren uns moments, tot s'ha de dir, en què no anàvem sobrats de mirades autòctones noves.

L'altra raó de l'admiració apuntada té a veure més aviat amb l'estil de la seua prosa acadèmica. El seu discurs és d'un sincretisme espadador. Exigeix una concentració absoluta davant un lectura densa i sempre plena de matisos i de continguts implícits. Estic convençut que a determinades persones els pot resultar una lectura enrevessada. Pel que fa a mi, és sempre una font d'estimulació intel·lectual; un veritable plaer que deu tenir alguna cosa a veure amb el fet de compartir un bon grapat d'interessos i una mateixa tendència a la reflexió teòrica. El cas és que, quan em dispo a remarcar el més destacat del que hi diu, l'operació ofereix un grau de discriminació força baix. D'altra banda, també vull advertir que en certs moments del relat, sorprenentment, hi trobem un to molt proper a l'elaboració literària. Les picades d'ullet, la ironia fina i, fins i tot, el sarcasme es fan presents en uns textos en què l'enlairament teòric és molt freqüent.

Joan A. Argenter mai no ha estat professor meu, si més no en sentit estricte, ja s'entén. La nostra relació va començar fa aproximadament un quart de segle a propòsit d'uns cicles de conferències anuals que vaig organitzar des de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat Rovira i Virgili en el marc dels programes de formació permanent del professorat. El vaig convidar en un parell d'ocasions. El primer cicle es va intitular *Ecosistema comunicatiu. Llengua i variació* (1997-1998), i el segon, *Societat, llengua i norma* (1999). Les conferències de les dues activitats van acabar donant forma a dos llibres que prendrien el títol de les activitats que les van originar (Pradilla, ed., 1998 i 2001). En el primer presentava sumàriament el camp d'estudi de l'etnografia de la comunicació, mentre que en el segon mostrava les línies fonamentals de l'aleshores encara embrionària *Gramàtica de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Més endavant, a partir del meu ingrés a la Secció Filològica (SF) de l'IEC, el juny de 2005, ja vaig començar a conèixer també el seu vessant personal. Així, a poc a poc, aquell respecte reverencial que em suscitava la figura acadèmica va anar transformant-se en un respecte més humanitzat, molt determinat per la seua personalitat entranyable.

Dedicar un parlament breu a l'obra de Joan A. Argenter i pretendre fer-ho amb una certa dignitat és una autèntica temeritat, encara que el focus siga únicament el treball dedicat a la planificació del corpus. Aquesta evidència m'ha obligat a seleccionar alguna de les múltiples qüestions que suscita la seua producció.

L'activitat de Joan A. Argenter en aquest camp mostra dues grans dimensions. Una és la que es deriva de la gestió normativa en què ha participat en el marc de la SF de l'IEC. No m'hi referiré, ja que en parlarà Maria Josep Cuenca. Tanmateix, en relació amb aquest àmbit, no vull deixar de dir que, més enllà de portar el timó de la nostra acadèmia en un moment determinat, l'esmentada gestió ha produït textos destacats en què la seua intervenció ha estat crucial. Són textos institucionals que sovint no van signats. Es tracta, doncs, d'una obra invisible pel que fa a l'autoria, però, de cap manera, menor.

L'altra dimensió l'ocupa la reflexió que ens ha ofert en forma d'articles acadèmics i papers diversos, que potser no ho han estat tant —o potser sí—, com prolegs, intro-

duccions a obres collectives, etc. Dedicar-li aquestes paraules m'ha portat a rellegir una part de la seua producció en aquest camp i, a més, a llegir alguns treballs que desconeixia. Es tracta d'un corpus de continguts assequible, en què Joan A. Argenter dissectiona l'obra de Fabra o bé es posiciona sobre la recent compleció normativa de l'IEC o sobre la dinàmica en què s'ha vist immersa la gestió normativa de la llengua catalana amb l'adveniment de nous centres codificadors. Joan A. Argenter, doncs, no s'ha estat d'intervenir —alguns cops de manera força crítica— en la complexitat de la gestió normativa en una catalanofonia que l'any 2001 definia així:

És un fet d'experiència que la «catalanofonia» s'estén al llarg d'uns territoris i en el si d'una societat que rarament hi seria coextensiva. La complexitat i la fragmentació del que hom podria anomenar, amb un terme convencional, però més aviat insatisfactori, la comunitat lingüística catalana, és de tal mena que ni la llengua n'abraça tot el conjunt ni el conjunt que abraça pot deixar-se d'imaginar en la realitat actual sense la concurrència d'altres llengües. (Argenter, 2001: 275)

Podríem dir, també, que Joan A. Argenter s'ha ocupat, a la seua manera, d'allò que coneixem com a *estandardologia comparada*. Una obra que sempre m'ha semblat molt interessant i especialment útil ha estat *La gestió interestatal de les llengües transfrontereres* (Argenter, ed., 2011). El llibre té l'origen en un cicle de conferències organitzat per la Càtedra UNESCO de Llengües i Educació que van tenir lloc entre els anys 2006 i 2010. Joan A. Argenter, en qualitat de coordinador de l'activitat, es va proposar avaluar l'evolució de la normativitat de tot un seguit de llengües, bona part de les quals europees però no únicament. Algunes eren llengües plenament establertes i d'altres estaven immerses en processos de minorització. Sovint hi apareix una normativitat disruptiva que es gestiona des d'una diversitat de contextos glotopolítics definits per assignacions administratives singulars, ja siguin de caràcter estatal nacional o regional. Les llengües transfrontereres tractades van ser l'alemany, el portuguès, el neerlandès, el frisó, el serbocroat, el sard i el guaraní.

Val a dir que aquest model ha fet escola en la SF, amb l'organització d'activitats diverses en què hem obert les finestres al món per veure què hi passava. I és que el cas català, per més particular que se'l considere, presenta un denominador comú bastant important amb d'altres realitats, properes o allunyades. Sens dubte, l'exploració d'altres tradicions normativoestandarditzadores pot ser de gran ajut a l'hora de definir i consolidar un model propi, adaptat a les nostres circumstàncies contextuais i al servei de l'horitzó anhelat.

Un altre treball de Joan A. Argenter que m'agradaria comentar és la introducció al volum set de l'obra completa de Pompeu Fabra. Es tracta d'un volum dedicat a les *Converses filològiques*, un aplec de textos que mostra una gran singularitat de la tradició catalana en la difusió de les propostes normatives. En aquest sentit, és oportú recordar que s'adreçaven a un públic important de potencials usuaris de la llengua escrita en uns moments en què la difusió institucional era força deficitària.

En el capítol dos, a propòsit de la formació lingüística de Pompeu Fabra i els fonaments de la llengua literària, Joan A. Argenter exhibeix els seus coneixements pregons en lingüística general. Així, relaciona l'obra codificadora fabriana amb tot de propostes teòriques del moment o subjacents (Humboldt); parla del paper de la ideologia (Dorian Dressler, Aracil, Lamuela, etc.), del redreçament i la descastellnització, del trànsit de l'orientació filològica a la lingüística —on mostra, amb un cert punt de provocació, un Saussure practicant de la lingüística historicocomparada—, i evidencia la influència d'Otto Jespersen i, sobretot, dels lingüistes del Cercle Lingüístic de Praga.

En el capítol tres, Joan A. Argenter torna a l'estandardologia comparada alludida anteriorment i s'ocupa de contrastar la codificació catalana amb d'altres processos de codificació europeus. La perspectiva adoptada encaixa amb els postulats del que coneixem com a *planificació lingüística*. S'assumeix, doncs, que certs aspectes de l'evolució lingüística són el resultat de la intervenció humana. Així, més enllà del concepte *deriva*, de Sapir (evolució interna), Argenter defensa que la llengua escrita influeix sobre la llengua oral. Una asseveració a la qual jo afegiria l'evidència contemporània que l'oralitat cada cop condiona més l'establiment de la norma escrita.

En aquest apartat tracta de la *questione della lingua* italiana, de la dinàmica del grec entre el katharevousa i el dimotiki o de la modelització del noruec (bokmaal i nynorsk), a més de parlar del txec, del finès i del turc. I, per fer-ho, aporta referències paral·leles al cas català tot bastint un edifici conceptual que recorda les fases del procés d'estandardització de Haugen (1997). En la fase de selecció, fa una molt bona anàlisi de la matèria primera de la codificació a partir de la caracterització del criteri de composicionalitat i de l'establiment de límits en el polimorfisme.

Acabaré aquesta breu exposició amb una referència al pròleg que Joan A. Argenter va dedicar al llibre *Els principis fonamentals de la tasca normativitzadora de Pompeu Fabra*, del seu bon amic Joan Martí i Castell (Argenter, 2018). M'atreviria a dir que hi fa un *striptease* controlat on apunta tot de qüestions essencials en la interpretació de l'evolució de la normativitat de la llengua catalana. Així, adverteix sobre el caràcter ideològic de tot establiment normatiu, explica d'una manera sintètica com entén el concepte *llengua literària* de Fabra i l'actualitza, distingeix el caràcter «difús i pro-teic» de la llengua i la «necessària nitidesa» —diu— del codi normatiu, i conclou que, en definitiva, la societat i la llengua han canviat molt.

Nens de tot color juguen a les places de Vic i als patis d'escola del Raval i a l'Empordà. Sovint parlen català. Potser també el parlen els seus pares i també el parlen els fills i nets d'aquella immigració espanyola dels anys cinquanta, seixanta, setanta. Jo no sabria dir on comença la llengua catalana. No em refereixo als territoris —un fet a considerar també, no cal dir-ho—, sinó al parlar de la gent: allò que parla la gent que han après català com a segona llengua al carrer o a l'escola o que l'han après d'uns pares que el van tenir com a segona llengua és molt més d'una sola varietat lingüística. És català? Certament. Són reconeguts com a catalanoparlants legítims aquells de la boca dels quals no sempre surt un

català «tradicional»? On comença i on acaba la comunitat catalanoparlant? No em refereixo a uns límits territorials, sinó etnolingüístics i de fluïdesa verbal. Jo no gosaria respondre-hi, però els voldria tan inclusius com fos raonable.

Ara bé, una cosa sí goso asseverar: jo —i tothom— hauria de poder saber raonablement on comença i on acaba el català normatiu, si tal cosa existeix i ha d'existir —i, en això, m'hi ratifico. Si més no, en la llengua escrita i en la lectura formal de la llengua escrita. (Argenter, 2018: 4-5)

Tot l'honor i llarga vida a l'admirat acadèmic i amic estimat.

Bibliografia de referència

- ARGENTER, Joan A. (1998a). «La variació lingüística: el fet i la seva significació». *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, núm. 25 (tardor), p. 11-20.
- (1998b). «Etnografia de la comunicació». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Ecosistema comunicatiu: Llengua i variació*. Benicarló: Alambor, p. 81-90.
- (2001). «La Gramàtica de l'Institut d'Estudis Catalans». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Societat, llengua i norma: A l'entorn de la normativització de la llengua catalana*. Benicarló: Alambor, p. 273-284.
- (2010). «Les *Converses filològiques* de Pompeu Fabra i la codificació del català en el context europeu». A: MIR, Jordi; SOLÀ, Joan (dir.). *Pompeu Fabra: Obres completes*. Vol. 7. Barcelona: Edicions 62; València: 3 i 4; Palma: Moll, p. 13-76.
- (2018). «A manera de pròleg: la qüestió de la llengua, la codificació normativa i la llengua literària». A: MARTÍ CASTELL, Joan. *Els principis fonamentals en la tasca normativitzadora de Pompeu Fabra*. Tarragona: Publicacions URV, p. 9-28.
- ARGENTER, Joan A. (cur.) (2011). *La gestió interestatal de les llengües transfrontereres*. Barcelona: Càtedra UNESCO de Llengües i Educació.
- HAUGEN, Einar (1983). «The implementation of corpus planning: Theory and practice». A: COBARRUBIAS, Juan (ed.). *Progress in language planning*. Berlín; Nova York; Amsterdam: Mouton, p. 213-231.

CLOENDA: AGRAÏMENT I EXPOSICIÓ RETROSPECTIVA

Joan A. ARGENTER

Professor emèrit de la Universitat Autònoma de Barcelona

És un goig per a mi ser objecte d'aquesta mostra de reconeixença o «sentiment afectuós envers qui ens ha fet un bé, un servei, un favor», segons que reconeix l'entrada *reconeixença* del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC). Així, doncs, deixeu que us agraeixi d'antuvi aquest afecte que em mostreu tots els que heu participat en la concepció, l'organització, l'execució o la passió d'aquest acte. Després examinarem el bé, servei o favor que jo us hagi pogut fer.

Agraeixo aquesta iniciativa, absolutament graciosa, de la Societat Catalana de Sociolingüística (SOCS), al seu antic president, Miquel Àngel Pradilla; a la seva presidenta actual, Maria Sabaté-Dalmau, i als membres de les diverses juntes directives que l'han acompanyada. Agraeixo les paraules amables, pertinents i autoritzades dels col·legues que m'han introduït, és a dir, que han fet que jo sigui admès o rebut en aquesta primera «Trajectòria reeixida». I agraeixo l'acompanyament dels qui lliurement us heu adherit a aquesta reconeixença amb la vostra presència física o amb la vostra assistència virtual, i també d'aquells que han expressat per escrit o en conversa plana llur adhesió a un acte al qual no han pogut assistir per raons diverses.

Em satisfà profundament que hagin participat com a introductors persones a les quals em vincula no solament l'actual relació de col·legues a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) o a l'IEC des de la meva condició d'emèrit, sinó també la d'antics estudiants dels meus cursos que finalment conreen disciplines varies. Em satisfà molt especialment, també, la presència del professor Queixalós, un savi lingüista amerindi que ha fet la seva carrera acadèmica al Centre national de la recherche scientifique de París, amunt i avall entre França, la petita Guaiana, l'immens Brasil i altres països del continent sud-americà.

Em vaig prestar a fer de conillet d'Índies, per dir-ho així, en aquesta nova modalitat d'activitats de la SOCS, perquè així se'm va demanar i no tenia motiu per girar-me'n d'esquena. No sabia ben bé quin seria l'objectiu, el sentit, el format i sobretot la *performance* de l'acte, però vaig fer confiança al president Pradilla, ja que em semblava que em posava en bones mans. Després vaig percebre que potser el president Pradilla anava tan orientat com jo i, de fet, la seva tranquil·litat venia de posar-se a les meves mans. Em sap greu que arribar fins aquí hagi estat una trajectòria amb un seguit de giragonses; em sap greu sobretot per aquells que l'heu haguda de patir, els meus introductors reals o hipotètics. En aquesta trajectòria al capdavant no ens hem estimbat, però hi hem deixat esquincalls de calendari, de cartell i de paritat. No sempre és possible lligar totes tres variables. També soc conscient que hi ha hagut imponderables, dels quals no puc sinó doldre'm.

No sé si jo he fet el bé, el servei, el favor que el DIEC suposa a qui és objecte de reconeixença, ni tampoc sabia confirmar com de reeixida ha estat la meva trajectòria. Tanmateix, consultat un col·lega expert en la redacció de llibres d'autoajuda personal, em diu que per a rebre el respecte d'altri cal començar per manifestar axiomàticament una inapel·lable autoconvicció de la pròpia autoafirmació i autoestima, de manera que, així les coses, no seré jo qui posi en dubte el bé, el servei i el favor que us he fet i em deveu ni com de reeixida ha estat la meva trajectòria i com de merescuda la vostra reconeixença.

Podem començar per reconèixer que, de trajectòria, en tinc, com tothom. Les trajectòries a què em refereixo no es compten per triennis ni quinquennis ni sexennis. Com qui tira la pedra i amaga la mà, les trajectòries se sap quan comencen però no on van a parar. De fet, només cal triar i seguir una direcció i actuar per aconseguir un objectiu final; fet i fet, tampoc no cal assolir-lo. Els viratges en aquesta direcció, quan n'hi ha, cal que siguin controlats i que al capdavant facin sentit. En una entrevista que

em feu Emili Boix i que es publicà al número 32 de *Treballs de Sociolingüística Catalana* en parlo: a mi m'interessava el llenguatge en les seves diverses dimensions i volia ser un lingüista del meu temps. No era conscient fins a quin punt aquesta segona part demanava pagar un peatge. La lingüística predominant «del meu temps» ha estat la lingüística teòrica. Ara no és moment d'entrar en tecnicismes ni encara menys en debats, però això tenia dues conseqüències: la primera, que aquesta lingüística, orientada per una concepció del llenguatge com un salt qualitatiu en l'evolució de la nostra espècie i de la llengua com una estructura cognitiva de la ment humana, representava una ruptura amb el conductisme nord-americà i amb la fenomenologia europea; tanmateix, la formalització d'aquesta cognició perpetuava al capdavant una concepció de les llengües com un sistema, una estructura o una gramàtica, enteses com un objecte formal i clos, una totalitat amb la seva pròpia dinàmica, independent de la seva dimensió pública i social i —doncs— dels parlants i dels interlocutors, del context i de les pràctiques socials. Aquesta lingüística rebutjava el dualisme metodològic i predeia que una explicació formalista dels fets és sempre preferible a una explicació funcionalista, afirmació amb la qual no tothom de la sala podria estar d'acord. La segona conseqüència es desprèn del seu mètode heurístic, que en feia una lingüística «monolingüe» en un sentit estricte. Potser entre tots podem abraçar moltes llengües, però cadascú la seva, ja que el «parlant-oïdor ideal», aquesta mena de teòric dimoniet ideat per la teoria lingüística, se'l suposa, a més d'ideal, parlant nadiu monolingüe. A la percaça de la universalitat del llenguatge com a facultat humana, es menystenien la diversitat de les llengües, que eren vistes com a epifenòmens. No cal dir que, en la mesura que la facultat del llenguatge és específica de l'espècie humana, l'estudi d'aquesta facultat té un interès teòric d'escreix, però continuo creient que una teoria lingüística que s'ho valgui ha d'explicar alhora aquella universalitat i aquella diversitat.

El coneixement de l'estructura de les llengües és la base i l'inici necessari de la meua trajectòria, però també m'atreien les bases lingüístiques del discurs poètic i el context sociocultural i humà en què les llengües no solament són, sinó que, a més, existeixen. D'aquí venen les aparents ziga-zagues, amb alternances metodològiques de la meua trajectòria, considerables, però controlades i endreçades. Crec que he ensenyat lingüística i sociolingüística, especialment en la seva versió més qualitativa i etnogràfica; en canvi, escassament he pogut ensenyar les bases lingüístiques del discurs poètic —la rigidesa dels plans d'estudi oficials no ho feien fàcil. Cap a les acaballes de la meua carrera docent vaig poder introduir el terme *cultura*, al costat de *cognició* i *llenguatge*, en uns pocs cursos. Hi conflueixen necessàriament formes de coneixement culturalment diferenciades i codificades distintament en termes lingüístics: l'expressió i l'estructuració del temps, de l'espai, de les taxonomies de l'entorn, de les relacions metonímiques i metafòriques que aquest entorn ofereix al lèxic.

Quant a la recerca i per centrar-me en allò que és més pertinent aquí, podria donar alguns mots clau: *etnografia lingüística*, *alternança de llengües* i *dimensió històrica d'aquesta alternança*, *manteniment i substitució lingüístics*, *capgirament de la substitució* i *revitalització de llengües amenaçades* i, en el límit, *discurs*, *poètica* i «*perfor-*

mance». D'altra banda, la meua condició de membre de la Secció Filològica de l'IEC m'ha menat a la pràctica de la planificació del corpus de la llengua catalana, reflectida en publicacions personals o col·lectives i en obres institucionals. Aquesta activitat és paral·lela a la institucional, ja que la planificació del corpus de la llengua catalana m'ha conduït a intervenir activament en la gestió de la institució que per excel·lència s'hi dedica: l'IEC.

El darrer tram de la meua vida acadèmica ha estat vinculat a la creació de la Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural i a la meua condició com a titular d'aquesta càtedra. Les maneres com podria haver-se orientat l'activitat d'aquesta càtedra són diverses. En aquest sentit, vaig acordar amb el Consell Permanent de l'IEC presidit pel doctor Laporte que res no en quedaria exclòs, ni el català ni la diversitat local, però que es posaria l'accent en la diversitat de les llengües en la seva globalitat i en la contribució a l'estudi i la praxi de les estratègies de manteniment d'aquesta diversitat i de capgirament de la seva pèrdua, és a dir, en la revitalització de llengües amenaçades. Altrament, adoptariem una aproximació cooperativa que promogués i respectés la responsabilitat, la iniciativa i el guiatge de les comunitats autòctones i que defugís la perspectiva del dirigisme acadèmic aliè a les necessitats i els punts de vista d'aquestes comunitats. I amb aquesta filosofia hem treballat.

I potser aquí finiria el meu parlament, si no em temptés de correspondre a algunes de les afirmacions amb què m'han regalat els meus introductors.

Enfrontat a l'obligació d'un «treball de curs», en Joan —un estudiant i activista en aquells temps— va fer un original treball de camp amb uns resultats significatius; allò que, avui, potser qualificaríem dins l'estudi del «paisatge sociolingüístic»: en una època d'efervescència política, social, sindical i urbana, va resseguir els grafitis estampats als murs de la ciutat en distints barris de Barcelona i n'analitzà la distribució, la temàtica i la llengua. N'extragué un retrat ben interessant. Es va incorporar al primer grup de recerca en sociolingüística que jo dirigia a la UAB i també a l'IEC. Els seus treballs sobre llenguatge i gènere, aplicant-hi l'anàlisi crítica del discurs i nocions com l'heteroglòssia, les veus i el dialogisme, no van néixer de sobte amb aquest objectiu, sinó que es van iniciar amb el propòsit d'indagar en quina mesura la *normalització* arribava a grups de joves de barris obrers que s'havien format espontàniament *al carrer* —ja els coneixeu: els *trepes* i els *ramblers*— i no com a resultat de l'acció institucional —escoles de mestres, instituts, grups d'escoltisme, esplais—, que és el que s'havia estudiat fins llavors. Tot això abocà a versions de la seva tesi i a altres treballs, amb un biaix decididament decantat ja cap als estudis de gènere.

Crec que l'encertes en considerar la meua concepció de la lingüística general «com el punt de diàleg entre les múltiples maneres que hi ha d'entendre què són les llengües i què és el llenguatge». Sí, Joan, això té els seus problemes, metodològics, acadèmics i administratius, però és una manera d'assumir humilment que el llenguatge és un fenomen proteic que cap disciplina no exhauereix.

Temia que arribat un punt em recordéssiu l'anomenat «Manifest dels Marges». No esperava que fos tot d'una. Haig de reconèixer, però, que n'has fet una anàlisi encertada i original. A més dels seus aspectes polèmics fonamentats i conjunturals, certa-

ment era «una nova manera de parlar sobre la llengua, és a dir, del català com a política pública» i una mostra de la convicció que «la sociolingüística tenia una importància estratègica per orientar les polítiques públiques».

És ben cert que *«Límits no té cap precedent i no ha tingut descendència real»*. Potser no és mèrit ni demèrit meu cap de les dues oracions coordinades, per bé que estic ufanós de la primera pel que m'atorga d'originalitat. El que em sap més greu és que s'acabés d'una manera abrupta. Quant a la descendència, em fa rumiar si és que crear un espai d'intercanvi i d'imbricació entre disciplines no mereix el nostre interès acadèmic o que som incapaços de gosar travessar fronteres disciplinàries.

Has captat que el meu interès per les fronteres no es limita a les disciplines. L'interès pels enclavaments aborda, com bé dius, «l'experiència minoritària com a espai social de frontera i també en connexió amb l'experiència diaspòrica».

Comparteixo la teva visió que aquests darrers treballs i aquells que jo qualifico com a «estudis d'etnografia lingüística històrica» —dels quals destaqués el dedicat a l'aspecte profà de les cerimònies nupcials dels jueus catalans medievals— «mostren una capacitat d'anticipació remarcable», com bé dius tu.

Que, més enllà de la bibliografia i altres ítems curriculars habituals, facis una crida pública perquè la gent es demani allò que per a tu és realment important: «què ha fet [Joan A. Argenter] per la comunitat, per les persones i amb les persones», m'ha fet pensar per un moment que potser alguna de les coses que hagi pogut fer, sigui al país, en llocs llunyans, sobre el terreny, a l'aula o al despatx, sí que pot haver valgut la pena i és digna d'agraïment.

Miquel Àngel, haig d'agrair-te que, a més de l'organització de l'acte, t'hagis volgut afegir a la dissecció de la meua obra sociolingüística. Sempre m'has obsequiat amb un tracte exquisit. D'aquí van venir les conferències a la Universitat Rovira i Virgili i la contribució a altres empreses de paper —o digitals— que has encapçalat. M'ha fet l'efecte que oferies una visió una mica esbiaixada cap als teus interessos variacionistes. Posats a disseccionar, cal destriar la variació del variacionisme. La primera és el fenomen que no s'ha de menystenir i que cal estudiar; el segon n'és una de les aproximacions possibles. En algun moment m'han interessat tots dos, i he valorat l'obra de Labov com calia, d'entrada per afinitat teòrica lingüística; però, més a la curta que a la llarga —i crec que soc explícit—, em vaig allunyar del variacionisme, i m'he implicat en una aproximació al parlar, a la comunicació i al discurs basada en disciplines socials i lingüístiques interpretatives: l'etnografia i l'anàlisi de les pràctiques verbals, i la semiòtica —específicament, l'etnopragmàtica.

M'ha plagut molt especialment la teva valoració dels meus escrits com a objectes literaris. Em consta que, en això, no hi estàs sol.

Montserrat, em fa goig saber que els meus cursos de lingüística i de sociolingüística t'han estat llindars a creuar i camins a tressar que han menat a fer-te avançar en la pràctica i la concepció de l'antropologia cultural, per a l'estudi de la qual t'havies decantat, i a la fi, en justa correspondència, a obrir les portes de la lingüística o l'antropologia lingüística als aprenents d'antropologia de la UAB. Que no és pas poca cosa als nostres verals. Agraïxo el record permanent que conserves i la valoració que en-

cara fas de les meves lliçons i també dels meus treballs, i l'afirmació del profit que en poden treure els antropòlegs. Les referències a Malinowski (l'etnografia, l'observació participant, el llenguatge com a acció i la comunió fàtica o el llenguatge com a creador de vincles socials), a Sapir (la seva àmplia mirada sobre el llenguatge i la descoberta d'uns «índexs *sans le savoir*», com n'he dit jo) i a Silverstein (la mirada semiòtica i la indexicalitat) en l'àmbit de l'antropologia i la lingüística són encara absolutament pertinents.

En Joaquim Llisterri coneix bé la meua trajectòria universitària, en la seva condició d'estudiant, primer, i de col·lega, més tard. Ben entès, la gramàtica de dependències s'encabia dins la lingüística teòrica i acompanyava l'arbrada d'altres cursos meus més afins amb les pràctiques arborícoles habituals a la UAB, a les quals d'altra banda vaig contribuir de bon començament. Ha alludit, però no ha explicitat, com vam compartir no solament programes, exàmens i exercicis, sinó també l'aula en cursos amb responsabilitat conjunta, assumint simultàniament el rol alternatiu de professor i d'alumne, ara l'un ara l'altre. D'alumne inquisidor, és clar. I vam aprendre l'un de l'altre.

En Joaquim em va semblar una persona idònia per a fer la traducció de *Fundamentals of language*, obra d'uns lingüistes que s'interessen per l'estructura sonora de la llengua, en la doble dimensió fonològica i fonètica. Com Jakobson, ell creu en els trets distintius, en la seva virtualitat acústica, articulatòria i perceptiva, i sobretot en el lligam indissoluble de la realitat cognitiva i el contingut material d'aquella estructura —encara que el biaix de fonetista el porti a creure més en allò que es pot mesurar. Al capdavant, a mi m'esgarriren les màquines i, en això, ens complementàvem.

No, Jakobson i jo no vam ser parents, vam ser coneguts de lluny i va ser un mestre. I sí, he tingut sempre una flaca per Émile Benveniste. Ja no recordava l'obituari que li vaig dedicar ni el fragment que n'has esmentat: agraeixo que me l'apliquis *ex abundantia cordis*. Espero que en alguna mesura sigui cert tot allò que m'has atribuït i allò d'haver-vos conduït en la bona direcció. Ara, potser que renoveu el vestuari.

Francesc, no solament has sabut captar la nostra atenció amb la teua *performance*, sinó que a més ens has entretingut i ensenyat, com demanaven els clàssics; en particular, Horaci: *prodesse et delectare*. I sense causar baixes.

T'agraeixo la consciència i l'exposició pública del trànsit de la relació professional a l'amistat, família inclosa.

No cal dir que, en la concepció bàsica de quina és la funció de la lletra escrita, hi estem d'acord.

Si em deixes reformular en termes administratius la història que has narrat, diguem que llavors s'esqueia la celebració de l'Any Internacional de les Llengües Indígenes, declarat per l'Organització de les Nacions Unides i gestionat en bona part per la UNESCO. La Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural va rebre la petició del Centro de Trabalho Indigenista per a contribuir a la realització d'un curs de formació lingüística per als mestres bilingües i aspirants a mestres bilingües de la comunitat d'ètnia kanamari (parlants de la llengua katukina-kanamari) i va suggerir el nom del professor Queixalós, ja que el Centro era coneixedor tant de la seva experiència en aquest camp com de la seva col·laboració amb la Càtedra. Altrament, el titular

de la Càtedra era instat per la UNESCO a programar una activitat sobre el tema d'aquell any internacional i va considerar una magnífica idea que, en comptes d'organitzar una jornada a Barcelona, la Càtedra s'impliqués en una activitat sobre el terreny, activitat que tenia molt a veure amb els seus objectius fundacionals. En efecte, la resolució de problemes de codificació d'una llengua vinculats estretament a la viabilitat del seu ensenyament a parlants nadius s'hi avé, i fer-ho en el context d'un projecte garantit d'ensenyament intercultural bilingüe en una comunitat autòctona, encara més. De manera que va requerir el servei del professor Queixalós i li va facilitar la logística, prou assequible si tenim en compte la seva disponibilitat quant a emoluments (fer-ho de franc, perquè «per als lingüistes és una forma de retribuir aquella gent que *mos* permet guanyar *lo pa* de cada dia professional») i estada (una hamaca); tot i que no amb el mateix detall, així consta en l'informe anual a la UNESCO i en el web de la Càtedra, i així està documentat a l'arxiu de la Càtedra.

Maria Josep, en aquest ball sociolingüístic, t'ha tocat ballar amb la més lletja: repassar la teva memòria de les coses de l'IEC viscudes i capbussar-te en les memòries anuals de l'IEC per cercar-hi informació més antiga. El que puc confirmar és que la meua implicació amb l'IEC ha estat fins ara absoluta i fidel. L'IEC és una institució singular, participa del que és una acadèmia i del que és un centre de recerca, especialment sobre la llengua catalana en totes les seves dimensions. Alhora apleix institucionalment en solitari un servei públic que el projecta amb una responsabilitat particular envers la societat i la llengua catalanes. Quant a càrrecs, encàrrecs i missions, m'hi has sabut trobar de tot. El més rellevant, però, és el que has remarcat: malgrat la malaurada discontinuïtat històrica, l'obra de l'IEC és la d'una continuïtat garantida per la dedicació dels seus membres en l'exercici de les responsabilitats que se'ls encomanen, científiques o acadèmiques, administratives o polítiques.

Clouré amb unes observacions sobre allò que la suara esmentada Càtedra UNESCO aportava a l'IEC. El Programa UNITWIN i de Càtedres UNESCO té com a objectiu la col·laboració i la cooperació, en l'educació superior, entre països desenvolupats i països en via de desenvolupament. Pel conveni de creació de la Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural signat entre la UNESCO i l'IEC, l'Organisme per a l'Educació, la Ciència i la Cultura de les Nacions Unides, i indirectament el Ministeri d'Afers Exteriors del Regne d'Espanya i la Generalitat de Catalunya, reconeixien l'IEC com un centre d'estudis de nivell superior, i la Càtedra, com un actor internacional en aquest àmbit. Deixant de banda els objectius assolits reeixidament i les iniciatives frustrades, la seva activitat introduïa dues novetats importants en l'àmbit d'actuació tradicional de l'IEC: l'ampliació del focus d'interès més enllà de la llengua catalana i la dimensió de la cooperació, juntament amb la programació, la producció i la difusió de la recerca. Al mateix temps, ampliava una dimensió que no és pas aliena a l'IEC: la projecció internacional, i ho feia entrant en un àmbit distint de l'habitual, és a dir, més enllà de les relacions interacadèmiques amb la Unió Acadèmica Internacional (UAI), la Federació Europea d'Acadèmies de les Ciències i les Humanitats (ALLEA) o altres acadèmies individuals. Els nostres socis habituals han estat institucions d'ensenyament superior, centres de recerca, organitzacions no governa-

mentals i altres organismes —també acadèmies de la llengua— o les comunitats autòctones mateix.

Per tot això, em dol que avui l'IEC hagi renunciat amb ànsia a aquestes vies de reconeixement i d'actuació, i a l'instrument que en mantenia la vigència.

BIOGRAFIA DE JOAN A. ARGENTER

Joan A. Argenter és professor emèrit de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Llicenciat per la Universitat de Barcelona i doctor per la UAB, ha estat catedràtic de lingüística general de la UAB. President de la Secció Filològica (SF) de l'IEC del 1995 al 2002, ha dirigit la Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural (abans Càtedra UNESCO de Llengües i Educació) de l'IEC des del 2002. Ha estat membre del Consell de Direcció del TERMCAT i del patronat de la Fundació Mercè Rodoreda del 1995 al 2002. És membre corresponent del Centre de Recerca sobre el Multilingüisme de la Universitat de Brussel·les i membre de la Junta Consultiva del Center for Multiple Languages and Literacies de la Universitat de Colúmbia (Nova York). La seva activitat de recerca, que comprèn la lingüística, la poètica i la sociolingüística, s'ha centrat en l'etnografia lingüística i la pragmàtica històriques, en els treballs de planificació de la llengua catalana de l'IEC i en els processos de manteniment i substitució lingüística. Des de la Càtedra UNESCO ha promogut projectes de revitalització de llengües amenaçades i l'estudi de la diversitat lingüística.